

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

building
local
promise.

Razumkov
centre

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ – ВИКЛИКИ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Травень 2024

Це видання було представлено Центром Разумкова в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раєт в Україні. Зміст видання є винятковою відповідальністю Раєт та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ — ВИКЛИКИ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Ольга Пищуліна,
провідний експерт соціальних і гендерних програм Центру Разумкова

Україна гідно пройшла два роки повномасштабної війни. Наразі відбуваються якісні зміни, що віддзеркалюються структурними зсувами, і кількісні зміни, які свідчать про пристосування бізнесу до умов війни, згуртованість населення, провідну роль держави в умовах значної міжнародної фінансової підтримки. Економіка України все більше набуває рис економіки воєнного часу. У 2023 р. розпочалося економічне відновлення країни, ВВП зріс більш ніж на 5%.

Позитивні тенденції значною мірою стали можливими саме завдяки систематичному надходженню міжнародної фінансової допомоги. За 2022 та 2023 рр. Україна залучила \$74 млрд зовнішнього фінансування¹, було сформовано «фінансову коаліцію» для підтримки бюджету. Завдяки системній фінансовій підтримці з боку міжнародних партнерів, вдалося частково компенсувати втрачений попит, спричинений міграцією та логістичними проблемами, шляхом розширення бюджетного фінансування.

Попри беззаперечні здобутки, як то зміцнення отримання політичної згоди від Євросоюзу на початок переговорів про вступ до ЄС, зростання власного виробництва озброєння та військової техніки, посилення довгострокових гарантій безпеки, укладання низки угод з партнерами, відновлення економічного зростання, забезпечення макрофінансової стійкості тощо, у третій рік повномасштабної війни Україна стикається і з багатьма викликами. Одним з головних викликів, що впливатиме на перспективи подальшого економічного розвитку є зменшення людського капіталу, зокрема скорочення трудових ресурсів потенціалу, який є необхідним для повоєнного відновлення країни.

Ще до початку повномасштабного вторгнення Україна стикалася з нестачею робочої сили. Проблема дефіциту трудових ресурсів розглядалася як основний фактор, що стримує економічне зростання. Але зараз економічна ситуація в країні стала ще складнішою, що зумовлено викликами та

загрозами розвитку України з демографічної точки зору. Безпековий фактор, через який виїхало чимало людей, уже призвів до значної деіндустріалізації східних регіонів та часткової втрати потенціалу аграрного сектору, зокрема на півдні України.

За експертними оцінками, у 2023 р. чисельність працездатного населення України скоротилась на 39,2%, порівняно з 2021 р. — з 17,4 млн до **12,5 млн**, а у 2024–2032 рр., за прогностичними розрахунками, вона може знизитися до 11,7 млн². Згідно з дослідженням Українського інституту майбутнього, сьогодні в Україні 58,6% населення є професійно неактивними³. Значну роль (близько 40% скорочення робочої сили у 2023 р., порівняно з 2021 р.) відіграли демографічні втрати та окупація, а також спад економічної активності населення (через ймовірні труднощі з пошуком роботи для ВПО, необхідність догляду за іншими членами сім'ї), збільшення кількості пенсіонерів, нестачі навичок, затребуваних на ринку праці. Скорочення участі у робочій силі було широкомасштабним у всіх

¹ Більша частина державного боргу України — це пільгове фінансування від міжнародних партнерів. — Міністерство фінансів України, https://www.mof.gov.ua/uk/news/the_largest_part_of_ukraines_state_debt_is_concessional_financing_from_international_partners-4451.

² Чисельність робочої сили в Україні за війну впала з 17,4 млн до 12,5 млн і продовжить знижуватися — KSE, <https://interfax.com.ua/news/general/926831.html>.

³ Війна загострила демографічні проблеми України. — DW, <https://www.dw.com/uk/padinna-narodzuvanosti-starinna-naselenna-obezludnenna-vijna-zagostrila-demograficni-problemi-ukraini/a-67793277?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml> (<https://t.me/ufuture/1495>).

регіонах України, найбільш відчутним у регіонах з активними бойовими діями.

За даними Конфедерації роботодавців України, у 2022-2023 рр. компанії втратили понад 781 тис. чоловіків: одні звільнилися, інших мобілізували, а треті виїхали або перевелися на неофіційну роботу. При цьому жінок пішло з ринку праці майже вдвічі більше, ніж чоловіків — до 1,5 млн: більшість із них виїхали з дітьми або втратили роботу після початку активних бойових дій. Ринок праці України загалом зменшився на 2,23 млн осіб⁴. Якщо до початку війни офіційних платників податків було 12,3 млн, то зараз — трохи більше ніж 10 млн.

ГОЛОВНІ ФАКТОРИ СКОРОЧЕННЯ ПРОПОЗИЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ

Пропозицію робочої сили обмежують подальша міграція за кордон, мобілізація, повільна адаптація ВПО на нових місцях проживання та посилення диспропорцій на ринку праці.

Демографічні фактори

Демографічні процеси, спровоковані війною, негативно впливають на економіку країни. Продовження бойових дій та подальша мобілізація тільки погіршуватимуть ці показники.

Падіння народжуваності. Демографічне старіння в Україні пов'язане з **вкрай низьким рівнем народжуваності**. Народжуваність в Україні впала до найнижчих показників серед країн Європи. Коефіцієнт **народжуваності** зараз складає 0,7 (для підтримання кількості населення на сталому рівні цей коефіцієнт має бути 2,14). Тобто навіть якщо Україна відновить довоєнні значення народжуваності, цього буде недостатньо, щоб подолати негативний тренд скорочення населення. Зниження коефіцієнта народжуваності, ймовірно, триватиме й після війни і в довгостроковій перспективі відобразиться на наступних поколіннях, оскільки не будуть народжені ті, хто матиме народжувати через 19-20 років. Невелика кількість молоді, яка

перейде у працездатний вік, — це значна проблема України.

На рівень народжуваності **суттєво впливатиме роз'єднання сімей**, яке відбувається унаслідок мобілізації або того, що жінки виїхали за кордон, а чоловіки залишилися в Україні.

Скорочення середньої очікуваної тривалості життя на 10 років: у чоловіків із 66,4 року до 57,3 року, у жінок із 76,2 року до 70,9 року⁵.

Демографічні виклики посилюють проресивне старіння населення України, зокрема прискорене старіння серед поранених військових, які повернулися з фронту, та висока передчасна смертність, насамперед чоловіків працездатного віку. Спостерігається погіршення репродуктивного здоров'я населення унаслідок отриманих фізичних та психологічних травм.

Міграція

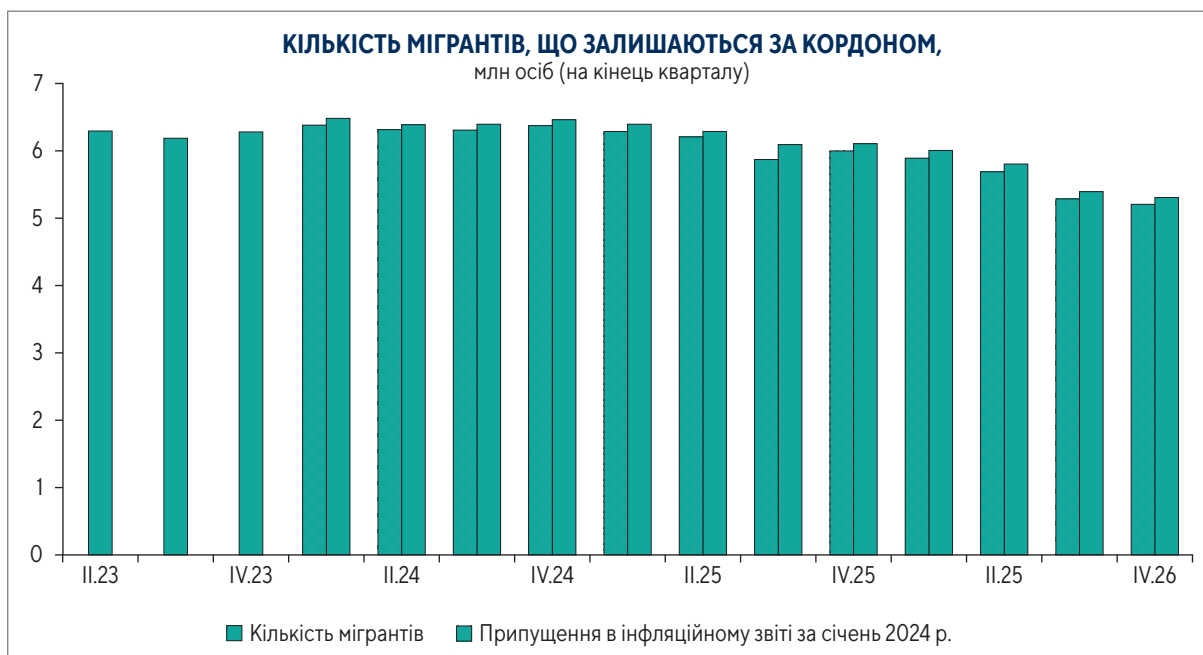
Поглиблення негативних міграційних тенденцій залишається одним з ключових ризиків для економічного розвитку країни⁶. Майже половину скорочення працездатного населення забезпечило вибуття із робочої сили зовнішніх мігрантів. 6-8 млн працездатного населення виїхали за кордон, і країни, що надали притулок українським громадянам, не завжди сприятимуть їх поверненню до України. При цьому, серед країн ЄС, що приймають українських вимушених мігрантів, далеко не всі зацікавлені в поверненні українських мігрантів до України.

Успішна соціалізація значної частини біженців за кордоном із мінімальною ймовірністю їх повернення у майбутньому спричинятиме продовження відтоку населення з України (після завершення війни чоловіки поїдуть до своїх сімей). Водночас це питання залежить від різних чинників (у т. ч. від політики країн, що приймають біженців, після закінчення війни). Отже, масштаби повернення вимушених мігрантів наразі залишаються невизначеними.

⁴ Ринок праці втратив понад 2 млн осіб: який бізнес постраждав від мобілізації працівників у ЗСУ. — Фокус, <https://focus.ua/uk/eksklyuzivnyy/621976-rinok-praci-vtrativ-ponad-2-mln-osib-yakij-biznes-postrazhdav-vid-mobilizaciyi-pracivnikov-u-zsu>.

⁵ Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р. — Міністерство соціальної політики України, <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>.

⁶ Національний банк України. Інфляційний звіт, квітень 2024 р., https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf?v=7.

Джерело: UNHCR, оцінки НБУ

Так, НБУ погіршив свій прогноз щодо кількості українців, які залишатимуться поза Україною до кінця 2026 р. — тепер ця цифра становить вже близько 5,5 млн осіб⁷.

Посол Польщі в Україні Ярослав Гузи наголошує, що **Польща** залишатиметься нейтральною в питанні повернення українських **біженців** в Україну — не заохочуватиме і не перешкоджатиме їм⁸. Але українці дуже важливі з точки зору польського ринку праці.

Наразі польський уряд вирішує, як врегулювати питання довгострокового перебування українців у Польщі. Спецзахист і право на виплати для біженців у цій країні діють до кінця червня цього року, тоді як Рада Європейського Союзу продовжила їх до березня 2025 р.

Реформа законодавства про громадянство ФРН відкриває нові можливості для іноземців, які мешкають у Німеччині⁹. Наразі іноземці зможуть отримати громадянство Німеччини **вже після п'яти років легального проживання в країні. У разі «особливо успішної інтеграції» цей термін може бути скорочений до трьох років**. При цьому правила отримання громадянства, навпаки, посилюються для тих, хто отримує соціальну допомогу, а **вимоги до рівня володіння німецькою мовою при працевлаштуванні будуть нижчими**. За статистикою, найчастіше мігранти прибувають до Німеччини з Польщі, Румунії, України, Сирії та Іраку. Отже, новий закон про громадянство Німеччини полегшує життя українським біженцям, та пришвидшує інтеграцію українців на ринку праці.

Одним зі стимулів до повернення громадян України могли стати тривалі дебати у публічному просторі щодо ухвалення нового закону про мобілізацію. За останніми даними опитування, проведеного Київського міжнародного інституту соціології (KMIC), 45% українських біженців хотіли б отримати інше громадянство, 19% вже отримали його або перебувають у процесі отримання, 34% не планують отримувати інше громадянство¹⁰.

⁷ Національний банк України. Інфляційний звіт, квітень 2024 р., https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf?v=7.

⁸ Польща не заохочуватиме українців повертатися додому — посол. — DW, <https://www.dw.com/uk/polsa-ne-zaohocuvatime-ukrainciv-povertatisa-dodomu-posol/a-68511795>.

⁹ Germany's parliament approves easing dual citizenship. — DW, <https://www.dw.com/en/germanys-parliament-approves-easing-dual-citizenship/a-68030714>

¹⁰ Опитування українських біженців у Німеччині, Польщі та Чехії: задоволеність життям за кордоном, повернення в Україну, інтерес до ситуації в Україні, 14 травня 2024 р. — KMIC, <https://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports>.

За наявними даними, упродовж I кварталу 2024 р. тривало збільшення кількості мігрантів (за даними ООН, на близько 150 тис. до 6,5 млн осіб, що дещо перевищило оцінки НБУ в Інфляційному звіті за січень 2024 р.). Це обмежувало не лише пропозицію робочої сили, але й стримувало нарощування споживчого попиту.

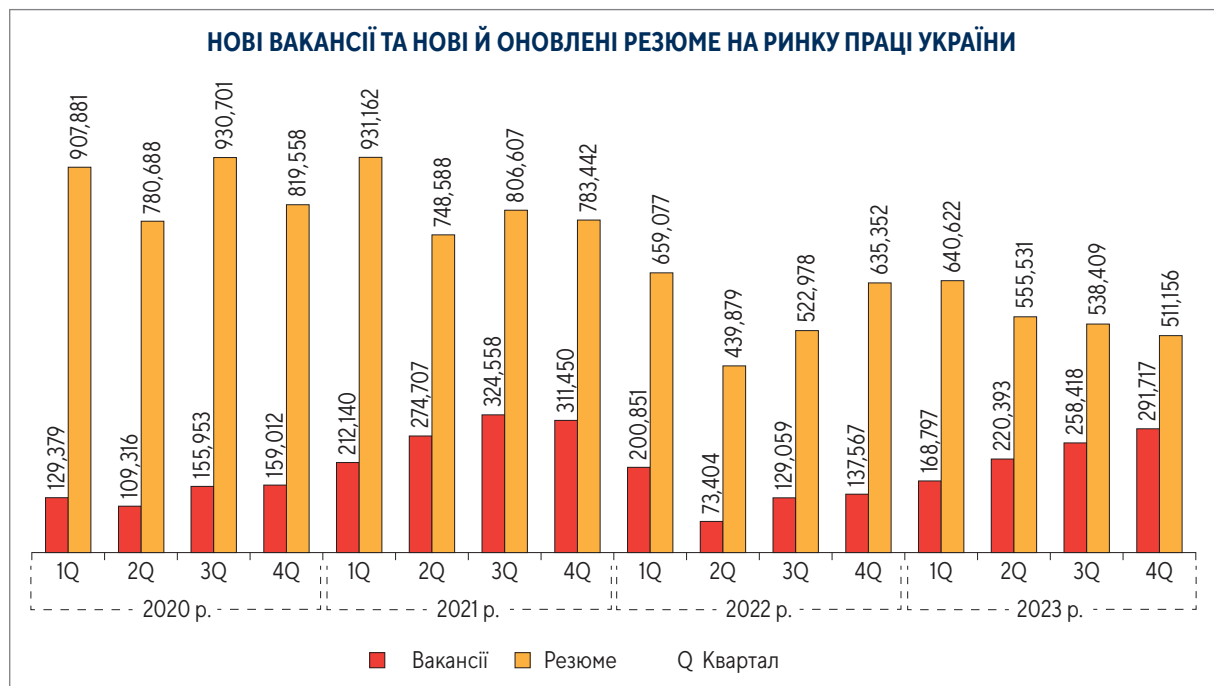
Дефіцит трудових ресурсів

У 2023 р. абсолютна більшість роботодавців зіткнулися із дефіцитом кадрів. Він посилюється нерівномірним відновленням ринку праці як у географічному, так і в галузевому вимірах. Підприємці скаржаться на складнощі в пошуку працівників. За результатами дослідження ринку праці України, проведеного Європейською бізнес-асоціацією, три чверті роботодавців зазнають дефіциту кадрів в Україні: про це повідомили 74% респондентів¹¹ (восени 2023 р. показник складав 55%).

НБУ наголошує на посиленні дефіциту як кваліфікованих, так і некваліфікованих

працівників. Через це підприємства намагаються залучати на роботу пенсіонерів та інвалідів. Урядом України визнається, що на шляху економічного відновлення постає брак кадрів. У Міністерстві економіки України наголошують, що «протягом наступних десяти років Україні доведеться додатково залучити 4,5 млн співробітників на ринок праці, потреби в робочій силі лише зростатимуть, щоб відповідати вимогам економічного відновлення»¹².

Дані агрегаторів з пошуку роботи свідчать про падіння кількості активних шукачів роботи, яке відбувається одночасно з ростом кількості вакансій. Співвідношення кількості кандидатів, які надіслали резюме, має тенденцію до стрімкого скорочення, а загальна кількість резюме суттєво впала порівняно з 2022 р. по всіх регіонах. Навіть на Львівщині, де після початку повномасштабного вторгнення спостерігалось зростання кількості резюме, наразі стало менше кандидатів майже на 5 тис. Найбільше скорочення зафіксовано в Київській обл. – на 26 434 резюме¹³.

Джерело: RAU, robot.ua

¹¹ Три чверті роботодавців відчувають дефіцит кадрів в Україні. – EBA, <https://eba.com.ua/try-chverti-robotodavtsiv-vidchuvayut-defitsyt-kadriv-v-ukrayini/>.

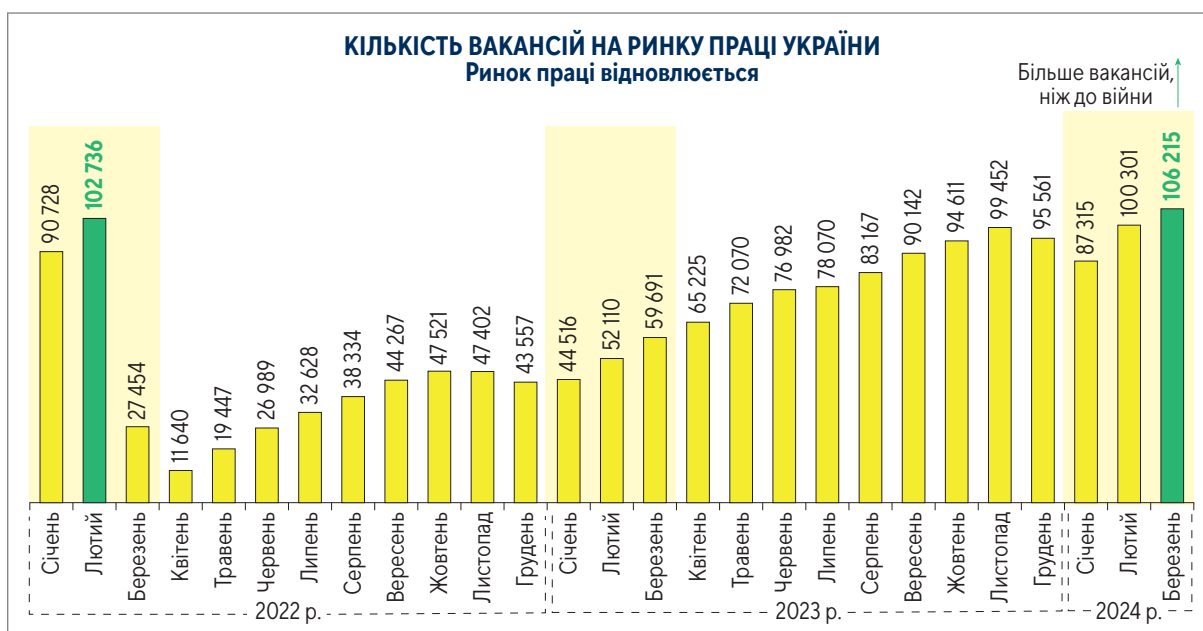
¹² Відновлення ринку праці – це шлях до нашої перемоги. – Міністерство економіки України, <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=3741cc27-dbe5-433e-a139-1d480735bc51&title=VidnovlenniaRinkuPratsiTseShliakhDoNashoiPeremogi-TetianaBerezhna>.

¹³ Спецпроект RAU і robot.ua: як змінився ринок праці в ритейлі з квітня-2022 по грудень-2023. – RAU, <https://rau.ua/novyni/spetsproekt-rau-i-robot-ua-2023-2/>.

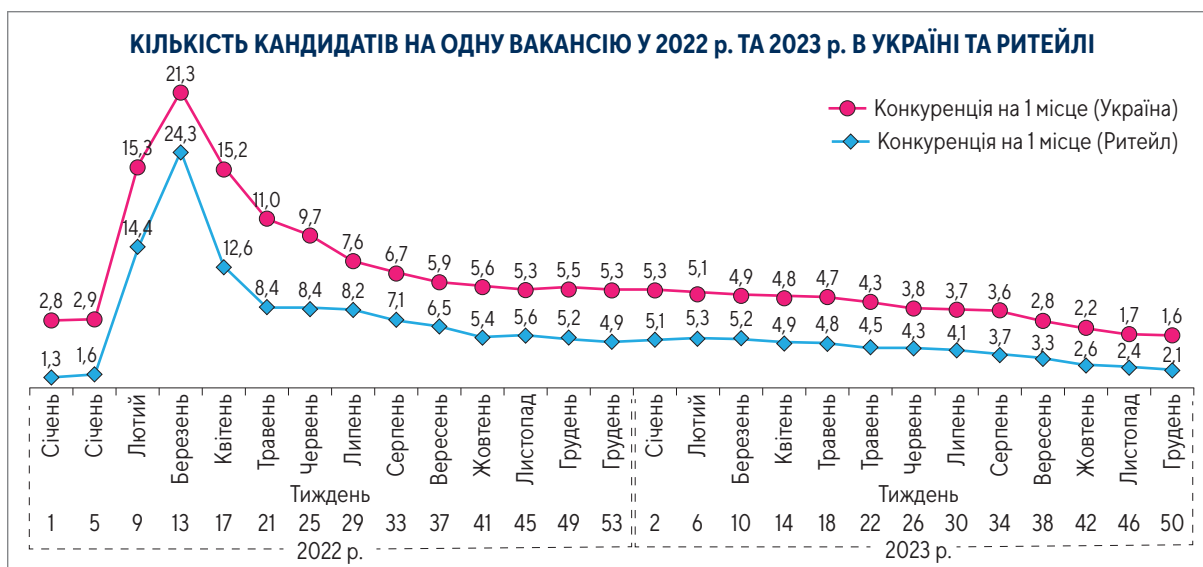
Ресурси, що надають інформацію з інтернет-рекрутингу показують, що кількість вакансій сьогодні вже перевищує довоєнні показники. Так, за даними інтернет-порталу roboota.ua¹⁴, якщо у січні 2022 р. в середньому в день було опубліковано 90 тис. вакансій, то в березні 2024 р. щоденна кількість вакансій перевищувала 106 тис.

У результаті кількість кандидатів на одне робоче місце на початку квітня 2024 р. була нижчою за рівень до повномасштабного вторгнення. У низці професій (у сфері

логістики, робочих спеціальностей, роздрібної торгівлі та діяльності готелів та ресторанів) цей показник уже нижчий за одиницю, що свідчить про суттєвий дефіцит кадрів. Навіть у тих видах діяльності, де попит лишається низьким, зокрема освіта, дизайн, ІТ, мистецтво і культура, показники є суттєво нижчими за рівень квітня 2023 р. Ураховуючи подальшу обмежену пропозицію робочої сили, диспропорції на ринку праці зберігатимуться на прогностичному горизонті, що стримуватиме економічну активність.

Джерело: roboota.ua

Джерело: roboota.ua

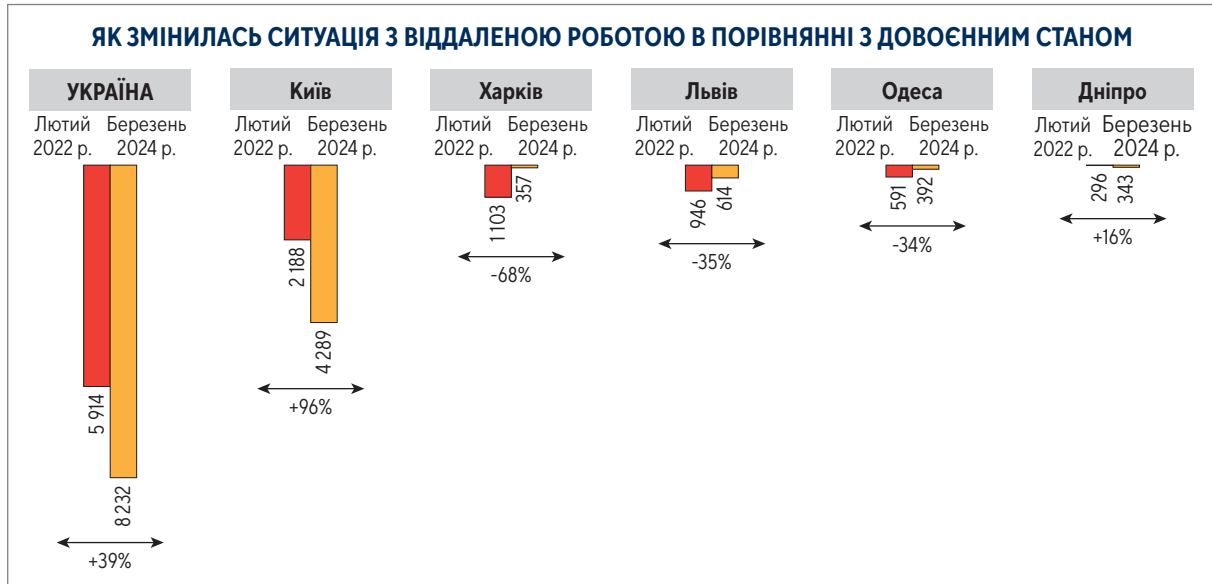
¹⁴ Що треба знати про український ринок праці у 2024 році? Дослідження та аналітика від roboota.ua. – Budni, <https://budni.roboota.ua/career/shho-treba-znati-pro-ukrayinskiy-rinok-pratsi-u-2024-rotsi-doslidzhennya-ta-analitika-vid-roboota.ua>.

З дефіцитом кадрів наразі зіткнулися не тільки роботодавці у прифронтових регіонах, а й на заході України. У перших складнощі з наймом пов'язані з тим, що люди були змушені переїхати у більш безпечні регіони або за кордон. Для інших рекрутинг ускладнюється великою конкуренцією з іншими роботодавцями. Наприклад, у Закарпатській обл. ринок праці відновився на 167%¹⁵ роботодавців стало значно більше, ніж до повномасштабного вторгнення, і кандидатів на всіх просто не вистачає.

Привертає увагу і те, що диспропорції спостерігаються й на рівні сфер бізнесу. Найважче знаходити кандидатів на вакансії у категоріях «Медицина, фармацевтика» та «Робочі спеціальності, виробництво». До рейтингу вакансій із найменшою кількістю відгуків від шукачів регулярно потрапляють посади лікарів (ендоскопіста, гастроентеролога, ендокринолога, лікаря УЗД, педіатра, сімейного лікаря, зубного техника) та робітничі спеціальності (гірник, бляхар, порізчик, пилорамник, тонувальник, покривельник). До речі, це ті спеціальності, за якими в нас був доволі позитивний прогноз ще на початку 2022 р.¹⁶

Однією з ключових відмінностей довоєнного ринку праці та сьогодення називають *ситуацію з віддаленою роботою*. Рекрутингові портали повідомляють, що кількість вакансій з дистанційною роботою в Україні збільшилася на 39%¹⁷, а найбільше ці зміни торкнулися Києва – у столиці віддалених пропозицій про роботу в березні 2024 р. стало на 96% більше порівняно з лютим 2022 р. В інших великих містах України віддалених вакансій також стало помітно більше – на 68% у Харкові, на 35% у Львові, на 34% в Одесі, на 16% у Дніпрі.

Відбувається також і зміна гендерного розподілу трудових ресурсів, зокрема збільшення частки жінок у складі трудових ресурсів. Також збільшилася кількість жінок, які влаштовуються на посади, що раніше вважались чоловічими (у зв'язку з мобілізацією чоловіків на військову службу виникають труднощі з комплектацією вакансій за професіями, на яких традиційно найбільше були працевлаштовані чоловіки (будівельники, вантажники, працівники складу, електрогазозварники, слюсарі, електромонтери, водії навантажувачів тощо)).

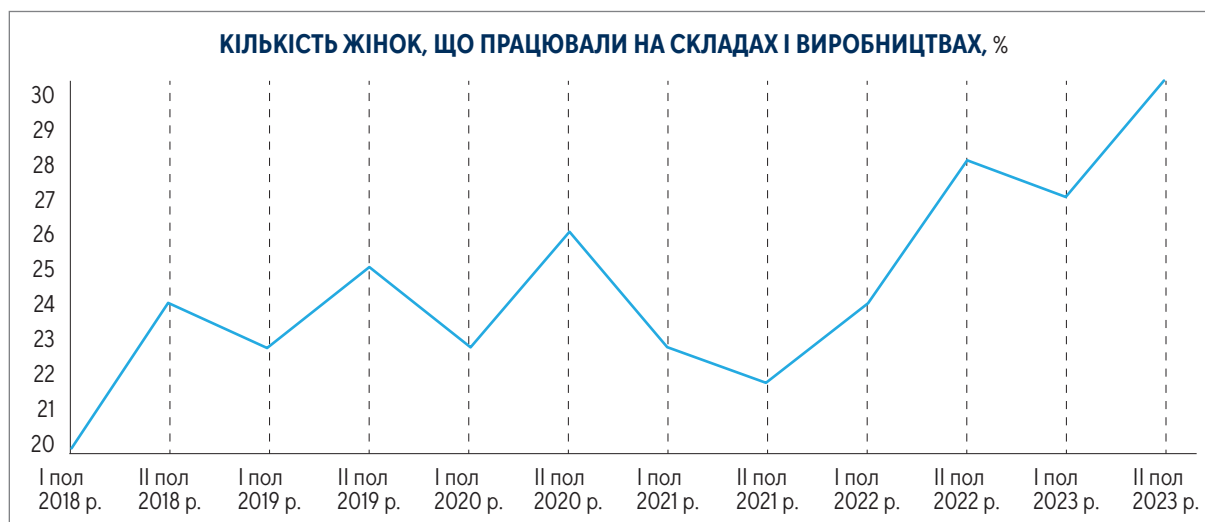

Дані станом на березень 2024 р. Джерело: robota.ua

¹⁵ Майбутнє ринку праці: 13 ключових трендів у 2024 р. – Work.ua, <https://www.work.ua/articles/analytics/3217/>.

¹⁶ Маркевич К. Ринок праці в Україні після війни: тенденції та прогнози. – Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/31/2022-ANALIT-ZAPIS-MARKEVICH-FIN.pdf>.

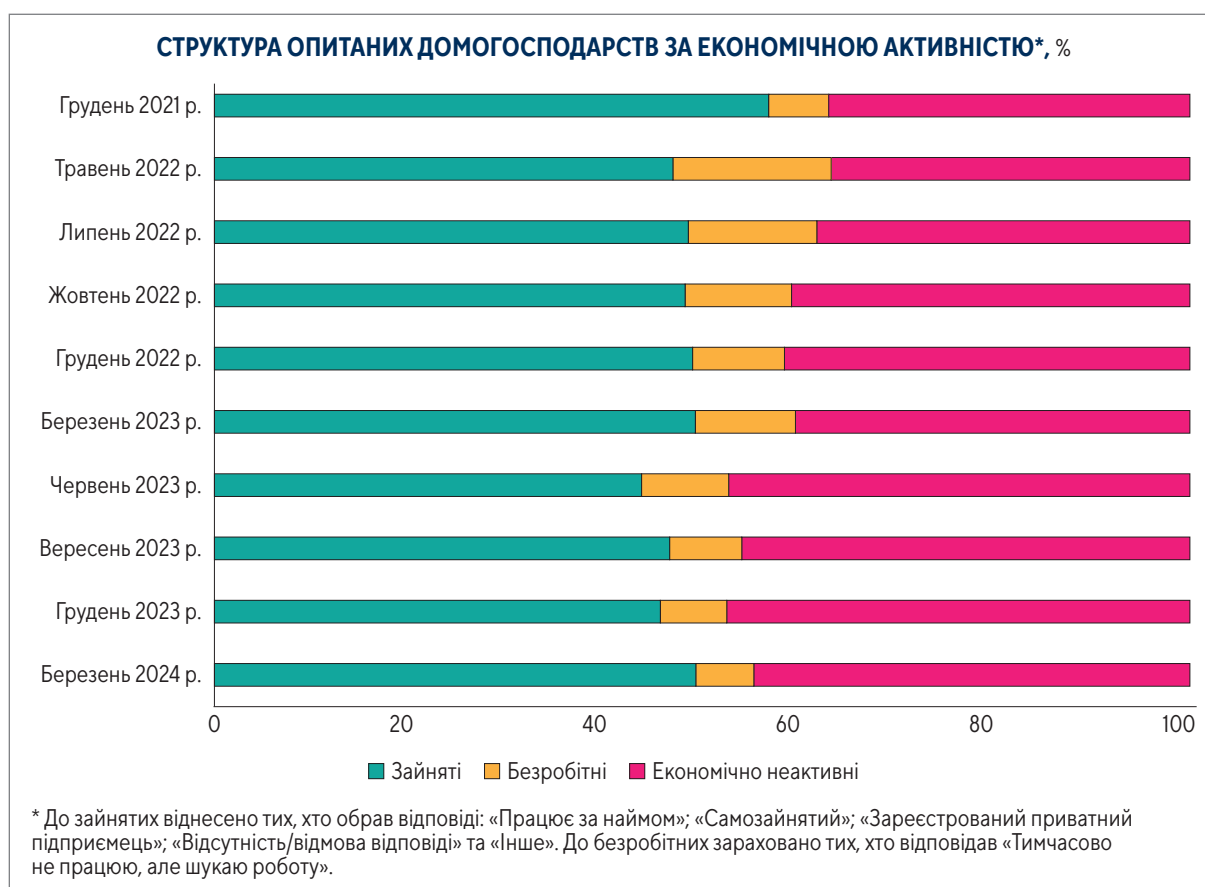
¹⁷ Що треба знати про український ринок праці у 2024 році? – Robota.ua, <https://budni.robota.ua/career/shho-treba-znati-pro-ukrayinskiy-rinok-pratsi-u-2024-rotsi-doslidzhennya-ta-analitika-vid-robota-ua>.

Джерело: haski.ua.

Також слід звернути увагу на те, що окрім браку кадрів, ринок праці України характеризується також і **високим рівнем безробіття** при його широкому діапазоні коливань. Високий рівень безробіття передусім є результатом нестачі інформації щодо

стану ринку праці, неврегульованості питань щодо методології обліку окремих категорій населення (облік військово-службовців, тимчасово окупованих територій та територій, на яких ведуться (велися) бойові дії).

Джерело: InfoSapiens, розрахунки НБУ.

Водночас швидке зростання попиту на працівників в умовах обмеженої пропозиції призвело до скорочення рівня безробіття. На цю тенденцію з другого півріччя 2023 р. вказує офіційна статистика, що відображається в опитуваннях домогосподарств. Так, за уточненими оцінками НБУ, рівень безробіття зменшиться з 18,2% до 14,2% у 2024 р.¹⁸ та, імовірно, досягне 10-12% у 2025-2026 рр. Цей показник все ще перевищує показники до повномасштабного вторгнення через зміни в структурі економіки, зовнішню та внутрішню міграцію, нерівномірне за регіонами та галузями відновлення. Але навіть за наявності **великої кількості безробітних** складно знайти кваліфікованих фахівців у певних галузях.

Труднощі з пошуком кваліфікованих працівників роботодавцями в умовах поживавлення економічної активності

зумовлюватимуть подальше *підвищення зарплат у приватному секторі*¹⁹. Невідповідність між попитом та пропозицією робочої сили зумовили тенденцію щодо підвищення заробітних плат як з боку пошукачів роботи, так і з боку роботодавців. На підвищення заробітних плат вказують як непрямі показники оцінки доходів населення, так і підвищення зарплат у вакансіях та резюме *на сайтах пошуку роботи*²⁰.

Мобілізація

Мобілізація є одним із факторів, що призводить до дефіциту кадрів на українському ринку праці. Найважливіший наслідок для ринку праці від ухвалення Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку»²¹ та майбутнього

¹⁸ Інфляційний звіт НБУ, квітень 2024, https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf?v=7.

¹⁹ Майбутнє ринку праці: 13 ключових трендів у 2024 р. – Work.ua, <https://www.work.ua/articles/analytics/3217/>.

²⁰ Середня зарплата в Україні. Травень, 2024. – Work.ua, <https://www.work.ua/stat/>.

²¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку», 10449 від 30 січня 2024 р. – ВРУ, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604>.

процесу мобілізації – це збільшення дефіциту чоловічої робочої сили. У 2022 р. в Україні була нестача жінок, адже значна частина українських біженців – це жінки із дітьми. А зараз нестачу працівників відчувають компанії, де здебільшого використовується чоловіча праця – ритейл, виробництво, будівництво, логістика, перевозки, сільське господарство²². При цьому, з одного боку, частина роботодавців побоюються працевлаштовувати чоловіків через можливість їх мобілізації, з іншого боку – частина чоловіків не готові офіційно працевлаштовуватися, оскільки не хочуть звертатися до ТЦК за відповідними довідками.

Водночас активізація мобілізації за нормами оновленого законодавства може містити ризики розширення сфер неофіційного працевлаштування, зростання кількості «зарплат у конвертах», погіршення умов ведення бізнесу, відкриття нових можливостей для корупційних проявів у державних органах, стимулювання подальшої еміграції.

Для того, щоб мінімізувати негативні наслідки абсолютно необхідної для захисту країни мобілізації для економіки і, зокрема, для ринку праці, необхідною є чітка і максимально прорахована мобілізаційна політика, заснована на чіткому розумінні потреб у людських ресурсах, необхідних як для захисту країни, так і для підтримки її життєдіяльності, і спрямованої на досягнення відповідного балансу. В ході реалізації цієї політики мають забезпечуватися неухильне дотримання прав і свобод людини, принцип соціальної справедливості та максимальний рівень протидії корупції.

ВИСНОВКИ

Відомо, що основою будь-якої економічної системи є робочі місця для її громадян, а також інноваційність економічного розвитку. Через величезні втрати людського

потенціалу та руйнування мільйонів робочих місць базовий інститут економіки, який дозволяв перетворювати працю громадян у нову додану вартість, суттєво знизив свою ефективність. Звідси постає питання, яким чином компенсувати втрати людських ресурсів в Україні, не вдаючись до варіанту поповнення чисельності трудових ресурсів за рахунок трудових мігрантів з бідніших країн Азії чи Африки²³.

Для відновлення людського капіталу в Україні потрібно будувати політики, які допоможуть змінити тренди всіх трьох складових: народжуваність, передчасна смертність, негативна міграція, – а також враховуватимуть суттєву зміну розподілу громадян серед українських регіонів. Усвідомлюючи зростаючу важливість людського капіталу у сучасному світі та його величезний потенціал для економічного розвитку України необхідно передусім актуалізувати питання відновлення людського капіталу у суспільному дискурсі.

Україна має певні резерви щодо відновлення людського капіталу. Заходи цього відновлення мають охоплювати дві площини, що тісно пов'язані між собою та спрямовані на формування сприятливого середовища, зокрема повернення громадян України на Батьківщину, а також вибудовування ефектної системи формування, розвитку людського капіталу всередині країни. Відновлення людського капіталу є комплексним завданням, вирішення якого потребує міжвідомчого та багаторівневого підходів, об'єднання зусилля влади, громади та бізнесу, зокрема подолання існуючого екстенсивного підходу до людського капіталу, де переважає ставлення держави до людини як до сталого виробничого ресурсу.

Водночас найбільш важливою передумовою цього є забезпечення перемоги України у війні та встановлення сталого миру.

²² Вже почалося в АТБ, Фокстроті та інших. Найбільші українські ритейлери зіткнулися з проблемою – що відбувається. – NV, <https://biz.nv.ua/ukr/consmarket/kriza-pracivnikiv-v-ukrajinskih-riteylerah-statistika-50395004.html>.

²³ Хоча у принципі такий варіант не можна виключати з числа можливих.